

УДК 341.645

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.46>**Віталій Кушнерьов,***аспірант наукової лабораторії дослідження проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

КАТЕГОРІЯ «РОЗУМНИЙ СТРОК» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано національне кримінальне процесуальне законодавство та судові рішення в частині визначення розумності строків. Визначено, що здійснення кримінального провадження ґрунтується на визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством засадах. Однією з таких засад є розумність строків, що закріплена в ст. 28 КПК України. Розумні строки – це строки, які є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Вони не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання певних процесуальних дій або прийняття певних процесуальних рішень. Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. Встановлено, що найменше проблем дотримання розумних строків виникає на стадії досудового розслідування, що зумовлено такими обставинами: 1) в КПК України чітко визначені строки досудового розслідування; 2) нагляд за дотриманням строків досудового розслідування здійснюється прокурором та судом; 3) за порушення процесуальних строків під час досудового розслідування винних осіб можна притягнути до відповідальності. Констатовано, що певні удосконалення законодавства з приводу дотримання принципу «розумності строків» відбулися, зокрема, було запроваджено: здійснення кримінального провадження на підставі угод, проведення процесуальних дій у режимі відео-конференції, спрощене провадження щодо кримінальних проступків. Аргументовано, що необхідно визначити строки судового розгляду кримінального провадження не як розумні, а як процесуальні з чітко визначеними межами та підставами їх продовження, запровадити вирішення питань про недотримання судовими органами розумних строків на національному рівні, визначити порядок та підстави притягнення суддів до відповідальності за затягування судового розгляду провадження, визначити порядок відшкодування збитків, завданих затягуванням процесу. Автором доведено доцільність внесення змін у ч. 2 ст. 47 та ч. 1 ст. 53 КПК України.

Ключові слова: «розумні строки», процесуальні строки, кримінальне провадження, досудове розслідування, судовий розгляд, засади кримінального провадження, кримінальне процесуальне законодавство, судові рішення.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина є одним із найголовніших завдань в Україні. З цією метою у 2012 році було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), який визначив у ст. 2 основні завдання кримінального провадження: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [6]. Здійснення кримінального провадження ґрунтується на визначених КПК України засадах (принципах). Новелою таких принципів є засада «розумності строків», визначення якої вперше закріплено в нормативно-правовому акті України. Такий

принцип необхідний для виконання завдань кримінального провадження, зокрема для забезпечення прав і свобод людини під час його здійснення.

Принципи права – основні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності держави і права, є однопорядковими із сутністю права. Таку позицію займає А. М. Колодій [3, с. 15].

У науці зазначена велика кількість визначень поняття «принцип». У юридичній літературі його розуміють як аксіому, передумову знань, центральне поняття, основоположне теоретичне знання та ін. [7, с. 13]. Оскільки питання принципів права становить предмет окремого наукового дослідження, ми не аналізували дефініції поняття «принципи права», що зазначені в юридичній літературі. Проте можна зазначити, що дане питання

залишається невирішеним. Принципи, поняття та категорії становлять фундамент будь-якої науки. Принципи сприяють усуненню суперечностей між окремими правовими приписами, підвищують ефективність механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження [2, с. 273].

Проаналізувавши Главу 2 КПК України, можна стверджувати, що в статтях присутнє термінологічне неузгодження, бо застосовуються поняття-синоніми. Хоча поняття засад та принципу мають відмінності. На нашу думку, така різниця пов'язана з впровадженням природного права у правову систему України, де засади – це основа права, яка визначає його сутність та зміст.

Закріплення принципів на законодавчому рівні означає їхній загальнообов'язковий характер, дозволяє охарактеризувати зміст, сутність і призначення принципів, сприяє вдосконаленню кримінально-процесуального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, що стосуються розумності строків, досліджували такі науковці, як: Ю. П. Алєнін, В. Д. Басай, Б. Т. Безлепкін, С. О. Голунський, О. А. Гончаренко, М. О. Громов, А. П. Гуляев, І. М. Гуткін, В. П. Даневський, А. Я. Дубинський, С. О. Заїка, Л. В. Карabut, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, Г. В. Юркова, Л. В. Юрченко та інші. Проте в науці кримінального процесуального права досі немає чіткого розуміння принципу «розумність строків», що робить таке питання актуальним.

Метою статті є дослідження категорії «розумні строки» в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Категорія «розумних строків» в кримінальному процесі визначена в КПК України як одна із засад кримінального провадження. Так, відповідно до ст. 28 КПК України, розумні строки – це строки, які є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. При цьому розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання певних процесуальних дій або прийняття певних процесуальних рішень [6].

Визначаючи сутність та призначення категорії «розумні строки», необхідно проаналізувати критерії, за якими вони встановлюються.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 28 КПК України критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є:

1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням

кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;

2) поведінка учасників кримінального провадження;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Необхідно звернути увагу на той факт, що обставини, які є критеріями для визначення розумного строку, мають оціночний характер.

С. С. Безруков виділяє низку особливостей, що відрізняють оціночні поняття від інших правових термінів. Зокрема, науковець зазначає, що оціночні поняття: 1) відображають абстрактні уявлення, у зв'язку із чим їхній зміст не конкретизується; 2) під час застосування норм закону, що мають оціночні поняття, особа застосовує зазначену норму з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження; 3) в тексті закону оціночні поняття, що зазначені одним терміном, можуть не збігатися за своїм значенням, що зумовлено різними умовами їх застосування; 4) зміст оціночного поняття має відкриту незамкнуту структуру, що дає змогу додати до неї будь-яку іншу ознаку [1].

В. І. Маринів вважає, що для вирішення питання про визначення розумності строків необхідно проаналізувати вітчизняну судову практику та рішення ЄСПЛ. Вчений зазначає, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не дає відповіді на питання, що є початком та закінченням строку для визначення його розумності [8, с. 60].

Так, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на судовий розгляд своєї справи упродовж розумного строку [4]. Розумні строки повинні визначатися в межах процесуальних строків, встановлених законом. Визначаючи розумні строки, необхідно враховувати: 1) складність провадження; 2) поведінку учасників провадження; 3) організацію та порядок здійснення провадження державними органами, зокрема судом; 4) значення провадження для заявника. Такий перелік критеріїв спільний з тим, що визначений в КПК України, окрім такого, як значення провадження для заявника. На нашу думку, такий критерій є підставою для визначення розумності строків у цивільному процесі, а в кримінальному процесі такий критерій є недоцільним. Проте для повного та всебічного дослідження даного питання ми розглянемо усі критерії для визначення розумності строків.

Складність провадження полягає у правовій кваліфікації злочину, кількості вчинених злочинів, кількості учасників провадження (підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, цивільних позивачів та відповідачів), обсязі матеріалів провадження, необхідності допитів значної кількості осіб (підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків тощо), характері обставин, що підлягають доказуванню, необхідності проведення експертиз та інших процесуальних чи слідчих дій, участі у провадженні іноземця чи особи без громадянства (необхідність залучення перекладача чи застосування норм міжнародного права), необхідності отримання міжнародної допомоги в рамках провадження.

Поведінка учасників провадження полягає у належному чи неналежному виконанні своїх процесуальних обов'язків (явка за викликом слідчого, прокурора, суду, дотримання умов вибраного запобіжного заходу; ненадання чи надання доказів по справі з порушенням строку, визначеного законом), зловживанні своїми процесуальними правами (подання скарги на судові рішення (рішення слідчого чи прокурора), яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин; заявлення завідомо безпідставного відводу; подання кількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав або подання кількох позовів з аналогічним предметом та з аналогічних підстав, подача аналогічних скарг на судові рішення (рішення слідчого чи прокурора) або вчинення інших дій з метою маніпуляції автоматизованим розподілом справ між суддями; умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі, тощо).

Однак використання визначених законом засобів захисту прав учасників провадження (вивчення матеріалів провадження, заявлення клопотань, скарг, оскарження судових рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора) не може розглядатися як затягування процесу розгляду провадження, окрім випадків зловживання таким правом, які зазначені вище.

Організація та порядок здійснення провадження державними органами (слідчим, прокурором, судом) полягає у своєчасності та послідовності здійснення слідчих дій та прийняття процесуальних рішень; своєчасності повідомлення особі про підозру; обґрунтованості зупинення кримінального провадження; своєчасності призначення

провадження до судового розгляду; проведенні судових засідань у призначений час; виконанні працівниками апарату суду своїх службових обов'язків (повідомлення осіб, які беруть участь у провадженні, про дату та місце судового засідання); своєчасності вжиття слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом (суддею) заходів забезпечення кримінального провадження; своєчасності та ефективності дій, спрямованих на протидію зловживанню учасниками провадження своїми процесуальними правами; своєчасності та ефективності дій, спрямованих на прискорення проведення слідчих чи процесуальних дій (призначення та проведення експертиз); дотриманні судом строків постановлення мотивованої ухвали чи вироку і направлення копій процесуальних рішень учасникам провадження [9].

Що стосується значення провадження для заявника, то його слід розглядати лише в рамках судового розгляду цивільних справ. Такий критерій полягає у важливості предмета спору для заявника, що потребує швидкого розгляду справи та прийняття вмотивованого рішення (трудова справа, справа, що пов'язана зі станом здоров'я заявника; справа щодо опіки над дітьми тощо).

Як зазначає Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, під час судового розгляду справ строки не можуть вважатися розумними, якщо судові засідання призначаються через великий період часу, час проведення провадження затягується через зайнятість судді в іншому процесі, має місце довготривала передача справи з одного суду до іншого, безпідставно задоволено необґрунтоване клопотання учасників провадження, що спричинило відкладення розгляду справи на тривалий час, судовий розгляд справи відкладено через її неналежну підготовку [11].

Що стосується застосування принципу «розумність строків» під час здійснення кримінального провадження, то на практиці виникає багато проблемних питань з цього приводу. Найменше проблем дотримання розумних строків виникає на стадії досудового розслідування. Це зумовлено такими обставинами: 1) в КПК України чітко визначені строки досудового розслідування; 2) нагляд за дотриманням строків досудового розслідування здійснюється прокурором та судом; 3) за порушення процесуальних строків під час досудового розслідування винних осіб можна притягти до відповідальності.

Що стосується судового розгляду, то на даній стадії виникає найбільше випадків затягування процесу, тим самим порушується принцип розумності строків. Це зумовлено

такими обставинами: 1) відсутність у чинному законодавстві чітко визначених строків судового розгляду справ; 2) відсутність нагляду за дотриманням строків під час судового розгляду; 3) наявність складнощів під час притягнення винних осіб до відповідальності за затягування строків судового розгляду.

Коли під час судового розгляду кримінального провадження на національному рівні порушується принцип «розумності строків» та не вдається притягнути винних до відповідальності, така можливість є на міжнародному рівні. Так, ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово визнавав дії органів влади, зокрема суду, такими, що порушують принцип «розумності строків». Проаналізувавши судову практику ЄСПЛ, можна стверджувати, що Україні необхідно запровадити дієві засоби дотримання розумних строків під час судового розгляду кримінальних проваджень та протидії затягуванню судового процесу на законодавчому рівні, як це зробили в Польщі.

Так, ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Кудла проти Польщі» від 26 жовтня 2000 року зазначив порушення ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що полягає у відсутності у заявника ефективного засобу юридичного захисту в національному судовому органі, що не дає можливості реалізувати право на судовий розгляд справи в розумні строки. У зв'язку з цим Суд зобов'язав Польщу сплатити заявникові значну суму справедливої сатисфакції за допущені порушення [5, с. 371]. На виконання вищевказаного рішення Польща прийняла 17 червня 2004 року Закон «Про скарги на порушення права сторони у судовому провадженні на розгляд справи в розумний строк». Аналогічні закони були прийняті в Італії, Португалії, Фінляндії та Хорватії [5, с. 373].

Закон України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» спрямований на забезпечення додержання вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, усунення підстав для подання заяв проти України до ЄСПЛ. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» не встановив національні механізми відновлення порушених прав, що було спричинено невинуватим затягуванням досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Нормативно-правим актом, який би забезпечував право особи на досудове розслідування та судовий розгляд кримінального провадження протягом розумного строку, міг бути розроблений Міністерством юстиції України та поданий до Верховної Ради України зако-

нопроект № 3665 від 28 січня 2009 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку». Суть законопроекту полягає в тому, що особа (учасник провадження), якщо вважає, що порушено її право на досудове розслідування, судовий розгляд чи виконавче провадження в розумний строк, має право звернутись до адміністративного суду (назва суду на момент подання законопроекту (зазначений в законопроекті)) з адміністративним позовом до державного органу чи посадової особи такого органу про встановлення факту затягування строків провадження з їхнього боку та відшкодування завданих збитків. Проте цей законопроект отримав негативний висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України та 11 березня 2010 року був відкликаний Кабінетом Міністрів України. Більше органи влади аналогічні проекти не розглядали. Незважаючи на велику кількість недоліків у зазначеному законопроекті, були і позитивні моменти. Зокрема, п. 11 законопроекту, відповідно до якого рішення суду про задоволення позовної заяви є підставою для притягнення до юридичної відповідальності особи (осіб), з вини якої виникли обставини, що спричинили порушення права особи на розумний строк при здійсненні досудового провадження, розгляді справи судовим органом або виконавчому провадженні [10]. Така норма дає підстави притягувати винних у затягуванні провадження осіб до відповідальності, в тому числі суддів, що наразі не відбувається.

Хоча необхідно зазначити, що певні удосконалення законодавства з приводу дотримання принципу розумності строків відбулися, зокрема: здійснення кримінального провадження на підставі угод, проведення процесуальних дій у режимі відео-конференції, спрощене провадження щодо кримінальних проступків тощо.

Висновки.

Натепер у кримінальному процесі є проблемне питання здійснення судового розгляду в розумні строки. Хоча деякі кроки щодо удосконалення законодавства в цьому напрямі відбулися, цього не досить для вирішення зазначеного питання. Ми пропонуємо визначити строки судового розгляду кримінального провадження не як розумні, а як процесуальні з чітко визначеними межами та підставами їх продовження, запровадити вирішення питань про недотримання судовими органами розумних строків на національному рівні, визначити порядок та підстави притягнення суддів до відповідальності

за затягування судового розгляду провадження, визначити порядок відшкодування збитків, завданих затягуванням процесу.

Список використаних джерел:

1. Безруков С. С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2001. 26 с.
2. Городовенко В. В. Реалізація принципів судової влади в КПК України 2012 р.: концептуальний аналіз. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 9–14.
3. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
4. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), ратифікованої Верховною Радою України 17 липня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.09.2020).
5. Костін М. І. Забезпечення розумних строків судочинства у кримінально-процесуальному законодавстві України. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2011. Вип. 53. С. 366–374.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17> (дата звернення: 12.09.2020).
7. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
8. Маринів В. І. Особливості реалізації окремих засад кримінального провадження у судах апеляційної та касаційної інстанцій. *Право України*. 2013. № 11. С. 259–265.
9. Постановление Европейского суда по правам человека от 24.10.2010 (жалоба № 48183/99) по делу «Смирнова против России» (SmirnovavRussia). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61262> (дата звернення: 12.09.2020).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку: проект закона України від 28.01.2009 № 3665. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF2TT00A.html (дата звернення: 12.09.2020).
11. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14> (дата звернення: 12.09.2020).

Vitalii Kushnierov. Category “reasonable term” in the criminal process of Ukraine

The article analyzes the national criminal procedure legislation and court decisions in terms of determining the reasonableness of time limits. It is determined that the implementation of criminal proceedings is based on the principles established by the current criminal procedure legislation. One of such principles is the reasonableness of the terms, which is enshrined in Art. 28 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Reasonable time limits are time limits that are objectively necessary for the performance of procedural actions and the adoption of procedural decisions. They may not exceed the terms of the CPC of Ukraine for the performance of certain procedural actions or the adoption of certain procedural decisions. Criteria for determining the reasonableness of the terms of criminal proceedings are: 1) the complexity of criminal proceedings, which is determined taking into account the number of suspects, accused and criminal offenses, the scope and specifics of procedural actions necessary for pre-trial investigation, etc.; 2) behavior of participants in criminal proceedings; 3) the manner in which the investigator, prosecutor and court exercise their powers. It is established that the least problems of observance of reasonable terms arise at the stage of pre-trial investigation, which is due to the following circumstances: 1) the CPC of Ukraine clearly defines the terms of pre-trial investigation; 2) the prosecutor and the court shall supervise the observance of the terms of the pre-trial investigation; 3) guilty persons may be prosecuted for violation of procedural deadlines during the pre-trial investigation. It was stated that certain improvements in the legislation on the observance of the principle of «reasonable time» have taken place, in particular, the introduction of: criminal proceedings on the basis of agreements, procedural actions by video conference, simplified criminal proceedings. It is argued that it is necessary to determine the terms of criminal proceedings not as reasonable, but as procedural with clearly defined limits and grounds for their continuation, to address the issue of non-compliance with reasonable deadlines at the national level, to determine the procedure and grounds for prosecuting judges, consideration of the proceedings, to determine the procedure for compensation for damages caused by the delay of the process. The author proved the expediency of making changes in Part 2 of Art. 47 and Part 1 of Art. 53 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: «reasonable terms», procedural terms, criminal proceedings, pre-trial investigation, trial, principles of criminal proceedings, criminal procedural legislation, court decision.